

OVER DE ARBEIDSONRUST IN DE WOLLEN- LAKENNIJVERHEID TIJDENS DE JAREN DERTIG VAN DE ZEVENTIENDE EEUW

MARTIN W.J. DE BRUIJN

In zijn artikel *Het Eindhovense ambachtsgilde van St. Michael in 1638*¹⁾ signaleerde J. Spoorenberg dat er in dat jaar arbeidsonrust voorkwam in de wollen-lakennijverheid, zowel in het Brabantse Eindhoven als in een aantal Hollandse steden. Hij vroeg zich daarbij af of er ook elders in Noord-Brabant geen gegevens over te vinden zouden zijn. Daar ik bezig ben met een onderzoek naar de Tilburgse wollen-lakennijverheid in de zeventiende eeuw, heb ik de bijdrage van de heer Spoorenberg met belangstelling gelezen. Hoewel ik in Tilburg, een dorp met toen al een omvangrijke textielindustrie²⁾, in 1638 geen sporen van arbeidsonrust heb aangetroffen, meen ik toch over voldoende gegevens over de oorzaken ervan te beschikken om de heer Spoorenberg en andere belangstellenden enigszins te kunnen gerieven.

Dat de jaren dertig van de zeventiende eeuw voor de ontwikkeling van de wollen-lakennijverheid in de Noordelijke Nederlanden van bijzondere betekenis zijn geweest, blijkt duidelijk uit de produktiecijfers van Hollands belangrijkste textielstad, Leiden. Terwijl daar in het jaar 1635 nog maar 258 fijne lakens werden gemaakt, gaf 1639 een opbrengst te zien van niet minder dan 15.364 fijne halve wollen lakens.³⁾

Het ging hierbij om een nieuw produkt, dat geheel vervaardigd werd uit korte Spaanse wol van de beste kwaliteit.⁴⁾

Voor zover mij bekend, is tot nog toe geen bevredigende verklaring voor deze plotseling snelle groei gegeven. De geschiedschrijver van de Leidse textielindustrie, prof. N.W. Posthumus, verwees naar een uitspraak van een Leidse lakenproducent en -koopman die deze opkomst van nabij had meegemaakt, de bekende econoom Pieter de la Court. Deze schreef de plotselinge snelle groei toe aan de omstandigheid dat de Engelsen toen niet over de Spaanse wol konden beschikken.⁵⁾ Ik denk dat deze verklaring te simpel is, maar vast staat wel dat de textielindustrie in Engeland in het begin van de zeventiende eeuw in een crisis heeft verkeerd. Hetzelfde gold in nog sterkere mate voor de Italiaanse en, dichter bij huis, de Franse textielindustrie.⁶⁾ De wollen-lakennijverheid in de Republiek heeft hiervan in hoge mate kunnen profiteren.

Men kan zich afvragen hoe deze geweldige groei van de wollen-lakennijverheid in zo'n kort tijdsbestek kon worden gerealiseerd. Van een produktieverhogende verbetering van de techniek was geen sprake, tenminste niet in de eerste en meest arbeidsintensieve fasen van het produktieproces: de bereiding van de wol en het weven.⁷⁾ Maar er ontstond juist in die periode een nieuw, kapitaalkrchtig type koopman-ondernemers, de „reders”, die afkomstig waren uit verschillende beroepsgroepen en spontaan als werkgever

gingen optreden. Niet gehinderd door het Leidse stadsbestuur, waar ze zelf ruimschoots in vertegenwoordigd waren, lieten zij zich weinig gelegen liggen aan het streng gereglementeerde middeleeuwse produktiestelsel van zelfstandige meester-ambachtslieden met een gelimiteerd aantal knechts en leerlingen. Voor de wolbereiding, het weven en het apprêteren van de lakens richtten de reders werkplaatsen, de zogenaamde „winkels” in, waar zij onder leiding van een meesterknecht in loondienst lieten arbeiden. Zo kon rechtstreeks toezicht worden uitgeoefend op de kwantiteit en de kwaliteit van de produktie.⁸⁾ Velen gingen in Leiden vanuit een andere textielbranche naar de nieuwe lakennering over⁹⁾ en ook trokken de reders goedkope werkkrachten van elders aan, vooral kinderen, tot zelfs uit Luik, Aken en Gulik.¹⁰⁾ Ten slotte importeerden zij grote aantallen onbereide en ongeverfde lakens om ze in Holland te laten apprêteren. Al was het verboden om deze buitenlandse lakens als Hollandse te verhandelen,¹¹⁾ het staat vast dat een groot deel van de „Leidse” produktie geweven en wel van elders is gekomen.¹²⁾

Het is niet verwonderlijk dat een en ander tot arbeidsonrust heeft geleid. Dat deze zich vooral voordeed onder de lakenbereidersgasten, van wie de droogscheerders het oude beroepstype vormden,¹³⁾ schreef prof. Posthumus toe aan de omstandigheid dat deze werkers meer saamhorigheidsgevoel hadden dan andere textielarbeiders, omdat zij in grote groepen moesten samenwerken.¹⁴⁾ Ik sluit dit niet uit, maar acht nog een minstens zo belangrijke reden aanwezig. De lakenbereiders vormden namelijk een hooggeschoolde, niet gemakkelijk te vervangen of aan te vullen groep arbeidskrachten. Om het plotseling sterk stijgende aantal lakens te kunnen verwerken, maakten de ondernemers zich schuldig aan „schrobberij”, dit wil zeggen dat zij de verschillende werkzaamheden lieten verrichten in minder dan de daarvoor vastgestelde tijd, waarbij zij hun arbeiders ook nog lange werkdagen lieten maken.¹⁵⁾ Dat deze kapitalistische ondernemers hun klassebelang begrepen, blijkt uit hun aaneensluiting in de zogenaamde „droogscheerderssynode”, een tweejaarlijkse bijeenkomst van vertegenwoordigers van de lakenbereidende ondernemers uit de steden van Holland. Deze organisatie was erop gericht de lakenbereidersgasten onder de duim te houden en heeft vanaf haar oprichting in 1638 de hele zeventiende en achttiende eeuw standgehouden.¹⁶⁾

In de boven gesignaleerde invoer van wollen lakens in de Republiek heeft noordelijk Brabant, met name de Meierij van Den Bosch, een belangrijk aandeel gehad. Dit gold vooral voor Tilburg, dat belangrijke importfaciliteiten genoot, waartegen de kleinondernemers in de Hollandse steden en ook in Den Bosch zich heftig hebben verzet,¹⁷⁾ maar ook in andere plaatsen van de Meierij kwam wollen-lakennijverheid voor. Zo werd in een rapport van de lakendrapiers van de Republiek uit 1647 geklaagd „dat men sedert eenige weynige jaren herwaerts, nadat de lakendrapperye van fijne lakenen hier heeft beginnen uyt te werken, heeft gezien dat andere naburige en aengelegen landschappen oock deselve neeringe geleert en middelen bij der hand

genomen hebben om de voorschreven neeringe tot haer te trecken, als daer zijn die van Tilburgh, Eyndhoven, Waert, Yersel, Geldorp, Boxtel ende veel meer andere plaetsen in Brabant ende in de Meyerije van 's-Hertogenbosch, onder het gebiedt van desen staet gelegen". Hierna werd ook een aantal plaetsen in aangrenzende gebieden opgesomd. Vanwege de lagere kostprijs van hun lakens werd deze concurrentie door de kleinondernemers en de arbeiders in de Republiek zeer gevreesd.¹⁸⁾ Het spreekt echter vanzelf dat de grootondernemers daar – de reders en de grote kooplieden – gebaat waren bij een zo goed en tegelijk zo goedkoop mogelijk produkt, om het even waar dit gemaakt werd. Het gevolg van dit uitgesproken handelsstandpunt, dat kenmerkend was voor de economische politiek van de Republiek,¹⁹⁾ was dat de produktie van wollen lakens tot en met het weven steeds meer elders en de eindbewerkingen, die een grotere vakkennis en meer kapitaalinvestering vereisten, nog in de Verenigde Nederlanden zelf plaatsvonden.

Maar ook in verschillende Noordbrabantse steden werden wollen lakens gemaakt én geapprêteerd. Over Eindhoven heeft de heer Spoorenberg in zijn bovengenoemd artikel al het een en ander medegedeeld. In 's-Hertogenbosch werd in 1631, dus kort na de verovering van de stad door de Republiek, de verdwenen lakenhal heropgericht.²⁰⁾ Bovendien werd Den Bosch met slechts enkele andere steden aangewezen als verplichte doorgangplaats voor wollen lakens die naar de Verenigde Nederlanden gevoerd werden, hetgeen zonder twijfel tot de nieuwe bloei van de lakenhandel en daardoor van de apprêtuur van lakens heeft bijgedragen.²¹⁾ In Breda werden al vóór het in 1637 definitief aan de Republiek kwam lakens uit de Meierij bereid. Zo kreeg de verver Nicolaes Donckers op 15 april 1636 een vrijgeleide om wollen lakens in Tilburg op te halen en deze geverfd weer terug te brengen.²²⁾

Het spreekt vanzelf dat bovenstaande gegevens met vele andere aan te vullen en toe te lichten zijn. Mijn onderzoek beperkt zich vooralsnog tot de Tilburgse wollen-lakennijverheid, zij het dat die in een ruimer kader geplaatst wordt. Ik hoop echter nog eens gelegenheid te hebben om ook het aandeel van overig Noord-Brabant in deze belangrijke industrie te kunnen bestuderen. Het onderwerp lijkt me alleszins de moeite waard.

Noten

1) *Brabants Heem*, jrg. 33 (1981), blz. 100 e.v.

2) Zie B. Dijksterhuis, *Bijdragen tot de geschiedenis van Tilburg en Goirle*, Tilburg 1899, blz. 118 e.v.; P.C. Boeren, *Het hart van Brabant. Schets eener economische geschiedenis van Tilburg*, Tilburg 1942, en *De Tilburgse wolnijverheid tot het begin der 17^e eeuw*, in *Van heidorp tot industriestad. Verkenningen in het verleden van Tilburg* (Bijdragen tot de studie van het Brabantse heem, dl. V), o.r.v. H.J.A.M. Schurink en J.H. van Mosselveld, Tilburg 1955, blz. 120 e.v.

3) N.W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie*, dl. II De Nieuwe Tijd (zestiende tot achttiende eeuw), 's-Gravenhage 1939, blz. 1184.

4) Posthumus, *a.w.*, blz. 294 e.v.

5) *T.a.p.*, blz. 295.

- 6) J. de Vries, *The economy of Europe in an age of crisis, 1600-1750*, Cambridge 1976, blz. 98 e.v.
- 7) Posthumus, *a.w.*, blz. 136 e.v. en blz. 219 e.v.
- 8) *T.a.p.*, blz. 501 e.v.
- 9) *T.a.p.*, blz. 522.
- 10) *T.a.p.*, blz. 599 e.v.
- 11) N.W. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textielnijverheid*, dl. IV, 1611-1650, 's-Gravenhage 1914, nr. 288 (keur betreffende lakennering, 2 mei 1638), art. 49.
- 12) Posthumus, *Geschiedenis Leidsche lakenindustrie*, blz. 955-956.
- 13) Over het verschil zie Posthumus, *a.w.*, blz. 711-712.
- 14) *T.a.p.*, blz. 721 e.v.
- 15) *T.a.p.*, blz. 716.
- 16) Zie N.W. Posthumus, *Bescheiden betreffende de provinciale organisatie der Hollandsche lakenbereiders (de zgn. droogscheerderssynode)* (Werken van het Historische Genootschap, 3de serie, nr. 38), Amsterdam 1917.
- 17) Boeren, *Het hart van Brabant*, blz. 29 e.v.
- 18) J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam*, dl. III, 1633-1672, 's-Gravenhage 1974, nr. 945 (vóór 3 augustus 1647).
- 19) Zie J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek*, 's-Gravenhage 1970, blz. 485 e.v.
- 20) Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, *Groot-archief* A36, fol. 30 (7 juni 1631).
- 21) In 1622 waren Breda en Nijmegen als zodanig aangewezen. Breda viel echter in 1625 weer in Spaanse handen. In 1635 wezen de Staten-Generaal Nijmegen, Geertruidenberg, Gorkum en 's-Hertogenbosch aan. Mogelijk zijn Geertruidenberg en Gorkum al eerder in de plaats van Breda gesteld. Zie *Groot Placaetboek*, dl. 1, o.r.v. C. Cau, 's-Gravenhage 1658, kol. 1174-1175.
- 22) Gemeentearchief Tilburg, *Rechterlijk archief* 612 (15 mei 1636).